

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-245-9-1>

1.1 ІСТОРИОГЕНЕТИЧНИЙ РАКУРС ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ (Литвин-Кіндратюк С. Д.)

В умовах стрімких соціокультурних трансформацій початку XXI століття соціальна психологія покликана вивчати соціальний розвиток особистості не лише у вимірах сучасної соціалізації. Стає очевидно, що аналіз сталості-змінності розвитку особистості в межах онтогенетичної лінії розвитку, множинності ліній життєвого шляху на тлі плину повсякденного життя і новітніх викликів та екстремальних ситуацій існування варто доповнити вивченням конфігурацій згаданого розвитку у вимірах історії. Жвавому обговоренню цих проблем в українській та зарубіжній психології ми завдячуємо міждисциплінарному дискурсу, який нині окреслюється на межі нової соціальної історії, культурної антропології, історичної та соціальної психології.

У наш час українська історична психологія представлена розмаїттям проблемних областей, приміром, студії історичної психології особистості [47], психології міфотворчості [61] чи історичної психології мистецтва [5]. Поряд з власною методологічною стратегією вони переважно артикулюють свою прихильність до методологічних засад психології загальної чи соціальної психології.

Натомість методологія соціальної психології нині, поряд з традиційними школами, ускладнює свій науковий ландшафт, утворюючи мереживо наукових парадигм та підходів. Новітні розвідки українських соціальних психологів часто орієнтовані на розвій ідей соціального ситуаціонізму, соціального конструктивізму та конструкціонізму. Відомо, що в річищі останнього напрямку оригінально вирішується питання людини та її місця в історії. З одного боку, у просторі конструювання соціально-

психологічні феномени виглядають більш дискретно й аісторично, з другого боку, вони і є самою історією й представляють елементи синхронічної локальної історії індивіда. В цьому разі метою аналізу стає опис історичного епізоду у логіці соціогенезу особистості. В такому епізоді історичний розвиток особистості ніби ховається за лаштунками сучасності. Він «згортається», «завмирає» й швидше ототожнюється з культурним розвитком.

З огляду на таке трактування принципу історизму новочасні соціально-психологічні розвідки часто опиняється між Сциллою та Харибдою аісторизму та історичного редуціонізму [40], відтак дослідники з певною осторогою ставляться до зближення з історичною психологією. Натомість нинішні екологічні, соціальні та пандемічні загрози, які постали перед людством є викликом для історичних та соціальних психологів. Актуальності набуває завдання пошуку закономірностей неперервності та водночас мінливості форм соціального розвитку особистості, опису форм поведінки, які складають в різні історичні епохи основу її резильєнтності, слугують запобіганню колективній травматизації та збереженню історичної пам'яті поколінь.

1.1.1 Методологічні засади історіогенетичного аналізу особистості у соціальній психології

Перед психологом, який зосередив свої зусилля на студіях в річищі соціальної та, водночас, історичної психології зразу, без сумніву, виникає безліч непростих методологічних проблем, які стосуються пошуку спільного знаменника на різних рівнях методології. Досліднику необхідно у першому наближенні прояснити історіогенетичний ракурс дослідження особистості в соціальній психології як в методологічному, так і феноменологічному планах, довести необхідність реалізації такої стратегії дослідження.

В нашій розвідці, оперуючи можливостями принципу історизму та змістовним наповненням поняття «історіогенез», спробуємо окреслити основні параметри історіогенетичного аналізу. Йдеться про інвентаризацію соціально-психологічних критеріїв, показників історіогенезу особистості, опис методичних інструментів психолого-історичного вивчення в термінах цього виду аналізу. Проте за умови більш пильного розгляду помічаємо, що «оновлення» потребує сам методологічний фундамент цієї

побудови – загальні методологічні орієнтири окресленого пошуку, які стосуються поглиблення та збагачення змістів принципу історизму в психології, оскільки поняття «історіогенез» психіки та особистості розкриваються за його логікою.

Найперше зауважимо, що принцип історизму не варто відносити до новітніх принципів у психології. Наразі він є загально визнаним методологічним осердям не лише філософських, а й психолого-історичного студій. У системі методологічних орієнтирів української психології принцип розвитку та принцип історизму вважаються провідними та близькоспорідненими. Часом ці терміни вживаються як синоніми, оскільки згідно дефініції будь-який розвиток є насамперед саморухом, поступальним, еволюційним, історичним процесом тощо. У тлумаченні змісту принципу історизму як одного з провідних методологічних принципів психології надалі опираємо на роботи С. Рубінштейна [38] та психолого-історичні розвідки І. Білявського [5]. Вважаємо, що істотні ресурси новочасного збагачення цього принципу приховані в аналізі такої соціально-психологічної реальності, яка зазнає стрімких змін на мікро- та макрорівні свого існування. З цього випливає, що дослідження історичного розвитку особистості може бути організоване двоюко – по-перше, горизонтально, тобто синхронічно, метою якого є опис історичного епізоду у контексті соціогенезу особистості; по-друге, вертикально, діахронічно, метою якого є вивчення історіогенетичної лінії розвитку особистості в міжпоколінній спадкоємності.

Відтак у пропонованій розвідці існуючі концептуальні підходи вивчення онтогенетичної лінії розвитку особистості в психології доповнюються спробами теоретико-методологічного обґрунтування динаміки розвитку особистості в історіогенезі. Найперше зауважуємо, що у подальшому викладі історіогенетичний та онтогенетичний аналіз ліній розвитку особистості мають свої очевидні відмінності. На противагу аналізу закономірностей та механізмів особистісних змін у вимірах онтогенезу історіогенетичний аналіз спрямований на вивчення психологічних закономірностей розвитку особистості та соціальних спільнот в історичному процесі. За способом організації його ми поділяємо на синхронічний (локально-соціогенетичний, що поєднується з онтогенетичним) та суто діахронічний варіанти. То ж коли говоримо про вивчення історіогенезу особистості у сутнісному,

вужькому розумінні – говоримо про діахронічний аналіз. За дороговказ діахронічного пошуку в психології приймаємо принцип історизму. Зміст цього принципу виводимо не з положень формаційного підходу, які раз по раз спонукають соціальних психологів сумніватися у продуктивності психолого-історичного бачення у соціальній психології, а сучасними уявленнями про закономірності історичного процесу. Останні дозволяють окреслити мету історіогенетичного аналізу, його зміст, а також концептуалізувати феномен «історіогенез особистості».

Очевидно, що студії розвитку особистості в діахронії, тобто на тлі історичної епохи, її ментальності є найбільш змістовним варіантом історіогенетичного аналізу. Їхнім завданням є розширення панорами наукових шукань в психології стосовно характеру та механізмів психічного розвитку, зокрема історіогенезу емоцій, характеру, соціальної поведінки особистості на тлі історичних змін тощо.

У психологічній літературі термінологічне, теоретичне та методичне підґрунтя синхронічного та діахронічного аналізів трактується по-різному. Терміни «діахронія», «діахронічність» прийшли в психологію з історичної лінгвістики. Діахронія (від діа- + гр. *chronos* = час) – це лінгвістичний термін, який означає історичну послідовність у розвитку мовних явищ. Тому діахронічний – той, що стосується діахронії, відтак розглядається з врахуванням фактору часу, (наприклад метод вивчення) [34, с. 203]. Йому протиставляється синхронія (гр. *synchronos*, від. *syn* = разом+ *chronos*=час) – той, що збігається в часі, одночасний. Синхронічний – це той, що вказує на синхронізм, одночасність, наприклад метод [34, с. 562]. Перший термін розрізняє послідовність, впорядкованість явищ у часі, маркує їх еволюційну спрямованість та історичну стадіальність, натомість другий термін – за своїм характером є швидше аісторичний, оскільки фокусує не еволюційні, а порівняльні аспекти розвитку.

Водночас у науковій літературі стрічаємо доволі широкий спектр поглядів на особливості діахронічного варіанту аналізу розвитку особистості, його мети та завдань. В одних випадках він вважається частиною синхронічного способу аналізу, у інших – навпаки. У студіях культурно-історичного спрямування, які своїми витоками вбачають теорію Л. Виготського, діахронічний розвиток згадується як складова синхронічного розвитку (З. Карпенко, М. Коул) [24; 26], натомість у історичній психології, яка підтримує жвавий діалог з

соціальною історією – діахронічна лінія розвитку особистості в історії визначається головною. Про діахронічну структуру розвитку особистості вслід за П. Балтесом [65] говорить Л. Анциферова. До кола питань, що потребують застосування прийомів діахронічного аналізу вона відносить наступні: структури цілісного життєвого шляху індивіда, типології таких структур, суспільно-історичної (формаційної – розрядка наша Л.-К. С.) зумовленості фаз, етапів, стадій індивідуального шляху розвитку особистості» [1, с. 9].

Начала застосування історіогенетичного аналізу в соціальній психології знаходимо з перших років становлення психології як науки, зокрема соціальної психології. Передовсім це студії теренах соціології та психології кінця XIX – початку XX століття. З одного боку, вони свідчать про плідність та наукову евристичність тогочасних поглядів на вивчення людини й особистості в форматі історії, історичного й цивілізаційного розвитку. З другого боку, на шляху «історіоризації» особистості бачимо стрімкі злети, занепад та методологічні розчарування.

1.1.2 Історіогенетичні ракурси вивчення особистості в соціології та психології кінця XIX-початку XX століття

Розглянемо низку результатів психолого-історичного вивчення особистості у вимірах її ментальності, характеру, поведінки. Перше згадаємо численні студії XIX-XX століття, торкнемося соціологічних концепцій, в рамках яких не лише розроблялися проблеми соціальної та культурної динаміки, а й прямо чи опосередковано обстоювалися ідеї «історіоризації» особистості, тобто аналізу розвитку особистості в історії культури, суспільства, цивілізації.

Відомо, що тлумачення розвитку природи та суспільства в термінах філософського історизму було започатковано в Новий час. У добу Просвітництва ідея поступальності розвитку підтвердилася досягненнями багатьох наук, найперше природничих, й переросла у переконаність вчених в універсальності прогресу суспільного життя та неухильності піднесення цивілізації. Дослідження розвитку на той час полягало у доведенні насамперед його процесуального характеру (лат. *processus* – рух вперед). Від ідей Ж. Кондорсе про історію суспільства, засади якого становить прогрес розуму та техніки, до обґрунтування Г. Гегелем діалектичного характеру суспільного розвитку в розмаїтті перетворень духу, аналізу філософом та соціологом Г. Спенсером циклічної зміни типів

соціальної організації на засадах інтеграції, диференціації та структурування суспільства в контексті еволюції Всесвіту проходить лінія наукового пошуку закономірних зв'язків між розвитком соціальних форм, людським прогресом і психікою [35].

Результати подальшого соціологічного поступу засвідчили плідність аналізу масштабних соціальних форм та процесів та пошуку їх психологічних вимірів. У цьому контексті були створені класичні макросоціологічні теорії та концепції (М. Вебера, Е. Дюркгейма, Ф. Тьоніса) [9; 19; 49]. У них еволюція суспільства була розглянута як на основі виокремлення етапів історичного прогресу, типів суспільств, культур та цивілізацій, так і окреслена роль особистості в цьому процесі тощо.

Зрештою, у поле зору дослідників потрапляють не лише соціальні, а й культурні та психологічні вектори розвитку цивілізації та психології народів (М. Вебер, В. Вундт, Г. Лебон, Л. Уорд, О. Шпенглер та інші) [9; 13; 30; 50; 58]. Так, американський вчений Л. Уорд виклав у праці «Психічні виміри цивілізації» (1893) оригінальну на той час теорію генезису та соціального прогресу. На його думку, на відміну від еволюції соціальний прогрес має планомірний характер («телезіс»), а психіка належить до необхідних ланок в ієрархії форм організації матерії [50]. Основоположник історичної соціології М. Вебер звернувся до вивчення процесів історичних змін, найбільш значущим з яких він назвав раціоналізацію, що зумовила поширення раціональних форм соціальної дії та соціальної організації [9].

Автор найбільш потужного психолого-історичного проекту кінця XIX – початку XX століття В. Вундт став на шлях історіоризації психології загалом. На жаль, його обсягові здобутки на теренах діахронічного аналізу залишаються недостатньо вивченими. У фундаментальній праці «Психологія народів: дослідження законів розвитку мови, міфів та традицій» («*Volkenpsychologie eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache Muthys und Sitte*») вчений прагнув розкрити психологічні закони історичного розвитку. Він вважав, що вони є вагомою складовою причинного пояснення історії. У пошуках закономірностей розвитку «духу народів» (*Volksgeist*) В. Вундт надає перевагу студіям на теренах психології народів, що представлена поєднанням двох гілок наукового пошуку – «історичної психології народів» (*Volkergeschichtliche Psychologie*) і «психологічної етнології»

(Psychologische Ethnologie) [13, с. 203]. Завдання психології народів полягали, відзначає І. Гоян, у «зображенні психічного процесу або прогресу, відтак, у відкритті законів, за якими відбувається будь-яка внутрішня діяльність людини, і пояснення причин і умов будь-якого прогресу і будь-якого підвищення в цій діяльності» [цит. за 14, с. 227]. Зрештою, В. Вундту вдалося доволі чітко окреслити ті області соціогенезу, в яких психологічні дослідження йдуть поряд з історичним пошуком, а саме: мова, міфи, звичаї.

Наприкінці XIX століття піонерський проект та ґрунтовні результати «історіоризації» розвитку особистості представив П. Жане. Студії французького вченого були присвячені мікроаналізу особистості в ракурсі її соціальної еволюції [22]. П. Жане по-праву належить першість у створенні порівняльно-історичної теорії поведінки на засадах психологічного аналізу. У фундаментальній праці «Психологічна еволюція особистості» (1896) дослідник обґрунтовує теорію соціальної дії, визначає репертуар перетворень соціальної поведінки в межах інших поведінкових форм, зокрема враховує зв'язок з психічними автоматизмами [22]. І хоча між автором психологічного аналізу П. Жане та автором психоаналізу З. Фрейдом не раз виникали суперечки, зокрема в плані авторства тих чи інших термінів та ідей, вони не припиняли плідного наукового діалогу. Їх об'єднував інтерес до проблем соціальної та культурної еволюції повторюваної дії, сталості-змінності поведінки особистості.

Пошук відмінностей модерної соціальної поведінки та звичаїв так званих примітивних народів привернув увагу соціологів, етнологів, психологів до аналізу взаємозв'язку соціального й індивідуального в історичному розвитку особистості, що стало предтечею формулювання психосоціальної проблеми в психології (Е. Дюркгейм, Г. Тард, згодом Л. Виготський, К. Юнг та інші) [19; 43; 10; 60]. У праці «Етюди з історії поведінки: мавпа, примітив, дитина» Л. Виготський разом з О. Лурією опираються на результати найбільш знаних на той час порівняльних етнологічних та етнопсихологічних студій (Л. Леві-Брюль, А. Леруа-Гуран, Р. Турнвальд). Долучаючи до цього огляду результати власних розвідок вчені дійшли до висновку про існування трьох типів розвитку поведінки [11]. У царині розвитку людини Л. Виготський та О. Лурія виокремлюють дві лінії розвитку – процес історичного розвитку та процес біологічної еволюції. При цьому вчені наголошують на відсутності тотожності у їхньому розгортанні,

оскільки ні один з цих процесів «не являється продовженням другого, водночас кожний... підпорядковується своїм особливим законам» [11, с. 78].

Одним з найскладніших завдань психолого-історичного пошуку вважається здійснення макроаналізу психосоціального розвитку на тлі цивілізаційних змін. До нього звернувся французький мислитель Г. Лебон, який заклав основи теорії колективної поведінки [30]. На перших сторінках своєї праці «Психологія народів і мас» вчений формулює основну проблему пошуку – знайти оптимальне співвідношення між сталістю (психічної організації історичної раси) й мінливістю поведінки (натовпу) [30]. У сталості психічної організації народів Г. Лебон вбачав основну закономірність розвитку цивілізації, натомість у мінливості – другорядну. Сутність сталості психічної організації народів (рас) французький мислитель спробував трактувати не в антропологічному або біологічному значенні, а в культурно-психологічному сенсі. Проте йому це не зовсім вдалося, оскільки пояснення чинників історичних змін Г. Лебон насправді зводить до біологічних детермінант. Так, говорячи про «расову душу» та її вплив на історію вчений з легкістю прирівняє еволюцію рас, яка відбулася внаслідок соціогенезу, до еволюції видів у природі. Дослідник виокремлює нижчі, примітивні та вищі форми поведінки, які, на його думку, властиві певним народам. Вищі форми поведінки є наслідком прогресивної диференціації психічного складу народу в культурі, традиціях тощо.

Зрештою у психолого-історичних шуканнях Г. Лебона більш коректними та плідними виглядають студії другого – мінливого аспекту колективної поведінки. На основі аналізу різноманітних ознак поведінки натовпу вчений виокремлює загальновідому нині класифікацію його видів [30]. Прислухаючись до думки І. Данилюка відзначимо, що Г. Лебон порушив у своїх працях низку чи не найбільш важливих питань етнічної психології [16, с. 77], разом з історичною психологією, а саме проблему сталості та мінливості соціальної поведінки.

Таким чином, на початках спроби застосування діахронічного аналізу к контексті різних теоретичних підходів дозволили реалізувати ідеї як макро-, так і мікро генетичного дослідження особистості в психології у координатах історії та культури. З методичного боку вони опиралися на описові методи –

біографічний метод, прийоми міжкультурного порівняння, історичну та психологічну герменевтику, прийоми аналізу продуктів діяльності (аналіз казок, міфів) тощо.

Проте розквіт макросоціальних студій, в яких був представлений психолого-історичний аналіз соціальних спільнот, етнічних груп та особистості, зокрема вивчення різних аспектів і сторін історіо-генетичної лінії розвитку, найперше в аспекті змін форм поведінки, тривав недовго. На зміну еволюційній теорії особистості П. Жане й аналізу існуючих табу [51] в контексті «незадоволеності культурою» З. Фрейда [52] в психологію особистості та соціальну психологію широким фронтом приходять емпіричні дослідження перетворень поведінки та прогресивного розвитку особистості на рівні малих груп.

І якщо для зарубіжної соціології відмова від макроаналізу історичного розвитку стала вагомою втратою, то у психології така «деісторизація» відбулася менш помітно. Водночас, вже у 1960-х – 1970-х рр. у соціології з'являються яскраві ознаки нового «історичного повороту», який став закономірною реакцією на ігнорування історичної складової соціетальних процесів. Настав час не лише «новій історичній соціології» (Ч. Тіллі) [44] та впровадження цивілізаційного аналізу, а й, на думку С.-А. Аржоманда, загальної історіоризації соціології [64].

1.1.3 Нові рубежі «історіоризації» особистості в психології

Услід за соціологією зарубіжна та українська психології теж вилевила на користь «реісторизації» її предметного поля. Плясдою вчених був сформульований новий погляд на діахронічні дослідження. Накреслюючи лінію історичності розвитку особистості С. Рубінштейн формулює два важливі висновки. По-перше, він стверджує, що внаслідок «історичної зумовленості в психології особистості виявляються компоненти різної міри узагальненості та сталості, які змінюються різними темпами» [39, с. 270]. По друге, йдеться про те, що «у психіці людей є властивості, які суттєво змінюються в ході історичного розвитку людства та які відрізняють людей різних епох» [38, с. 169]. З цього випливає, що пошук показників історичної сталості-змінності має стати основою діахронічного аналізу розвитку особистості, змін її поведінки.

Загалом наприкінці ХХ століття науковці стали свідками стрімкої «реісторіоризації» розвитку особистості у віковій та соціальній психології. Вирішальним для історичного повороту в психології

став новаторський рух європейських соціальних психологів, які з 70-х років минулого століття почали відстоювати контекстуальність пошуків у цій галузі (С. Московічі, Г. Тайфел та інші) [33; 72]. Йому передувало оформлення історичної психології як самостійної психологічної галузі (І. Мейерсон) [71].

Активізація постмодерного дискурсу сприяла лідерству соціальних психологів, найперше соціальних конструкціоністів, у перегляді наукових уявлень про соціально-психологічний розвиток в бік історизму. На думку К. Гергена соціальній психології відчутно бракує знань динаміки та трансформацій соціальних процесів, що мають історичний характер [68]. Помітне зростання інтересу дослідників до проблем історіогенезу особистості, найперше її соціальної стабільної поведінки, відбулося на тлі переоцінки значущості соціальних трансформацій у зв'язку з різноаспектним вивченням закономірностей зародження нових моделей соціальної реальності у соціології (Дж. Александер, З. Бауман, П. Штомпка) [63; 67; 59], соціальній і культурній психології (М. Гусельцева, В. Москаленко, Т. Титаренко) [15; 32; 46].

Поряд з цим, у міжгалузевому просторі психологічної науки виникли цілі архіпелаги психолого-історичні студій (Л. Демоз, Е. Еріксон, М. Коул, І. Мейерсон, В. Роменець, Е. Фромм, В. Шкуратов, К. Ясперс та інші) [17; 69; 26; 71; 37; 53; 57; 62]. З розбудовою історичної психології прийоми історичного пошуку почали застосовуватися з метою дослідження конкретної історії розвитку психіки, особистості, соціальних спільнот, тобто до тих об'єктів, що мають історичний характер і які можна порівнювати з історичними змінами за тривалістю, особливостями темпоральної структури й характером змін [10, с. 35].

Так, автор культурно-історичної теорії Л. Виготський стоїть на тому, що культурне «піднесення» форм поведінки відбувається завдяки перебудові психічних функцій та виникненню нових психічних систем. Разом вони утворюють два полюси, вищий та нижчий пункти системи поведінки, що «визначають історичний осьовий переріз усєї системи поведінки особистості» [10, с. 62]. Висунуті вченим теоретичні положення про те, що «поведінка може бути зрозуміла лише як історія поведінки» [10, с. 62] стали основою розробки вченим історико-генетичного та експериментально-генетичного методів, які поєднують прийоми синхронічного та діахронічного аналізів.

Проте справжній ренесанс діахронічних розвідок в українській психології припав на початок 80-х років минулого століття. Психолого-історичний вектор, що був окреслений у працях Г. Костюка [25], С. Рубінштейна, розкрив свою фундаментальну панорамність у історико-психологічних шуканнях В. Роменця [37]. Вчинковий підхід в аналізі соціально-історичного типу розвитку особистості означив розмаїття його феноменології, привернув увагу до ситуацій вчинку в контексті історичного способу життя як осередку розвитку.

Водночас у процесі послідовної реалізації згаданого підходу гостро постало питання відмінностей теоретико-методологічного аналізу розвитку особистості крізь призму генетичної синхронічності й психолого-історичної діахронічності. У психолого-історичних працях В. Роменця червоною ниткою проходить ідея системи психології на засадах оригінального варіанту діахронічного аналізу. В ній поєднується логічне та історичне, що представлена у структурі вчинку. Логічна структура вчинку визначена як стабільна та інваріантна. Вона містить три обов'язкові компоненти – ситуативний, мотиваційний та дійовий, натомість історичний вияв цієї структури розкриває рівень зрілості вчинку в діахронії [37, с. 18].

Нині, поступ психолого-історичних студій поєднується із виникненням численних напрямків психолого-історичного пошуку в межах різних галузей – загальної психології та вікової психології, соціальної психології та етнопсихології тощо. Стало очевидно, що окремі концепції розвитку особистості насичені психолого-історичними ідеями та положеннями, що застосовують власне баченням діахронічного аналізу та дозволяють отримувати значущі результати про закономірності онтогенезу психіки у його зв'язку із процесами соціогенезу чи етногенезу (І. Данилюк, З. Карпенко, В. Куєвда) [16; 24; 29].

Сучасні науки, теорії й концепції людського розвитку дедалі повніше враховують соціально-психологічну перспективу та історичну ретроспективу аналізу розвитку особистості. Вони пов'язуються із соціальними змінами, що мають культурний та історичний характер, розгортаються в багатоплановому соціальному та історичному часі – в організації структури суспільства, взірцях мислення та культури, соціальній поведінці та підпорядковуються логіці полі- та міжсистемної взаємодії. Як вже зазначалося, теоретичним моделям такого плану властивий як опора на побудову типологій особистості, приміром в форматі її

цілісності (О. Власова, І. Ващенко, І. Данилюк, В. Щербина) [12], аналізу ідентичності та автентичності особистості в контексті цивілізаційних викликів (В. Злишков)[23], опису сучасних конфігурацій у динамічних системах «особистість-соціалізація» (В. Москаленко) [32]. Історичний розвиток особистості розкривається на основі застосування категорії «спосіб життя» (Ю. Швалб) [56], що дозволить описати особливості сталості-мінливості укладу й стилю життя особистості у складній мережі стабільності-нестабільності соціального розвитку за цих умов.

На нашу думку, перспективним видається розвиток окремої області наукового пошуку на межі соціальної та історичної психології – соціально-історичної психології. Предметом її пошуку стає з'ясування закономірностей історичного, соціального, екологічного, психічного розвитку в їхній коеволюції.

Водночас у сучасні психології, зокрема соціальній, проблема форм стабільної та мінливої поведінки залишається швидше другорядною й недостатньо дослідженою. Негаразди з проблемою стабільного та змінного в психології є свідченням своєрідного дефіциту вже виявлених закономірностей регулярності розвитку особистості в історії та культурі, що й, вірогідно, стало витокami поширення своєрідного «методологічного нігілізму» серед психологів. А. Шамне навіть говорить про девальвацію фундаментальної ідеї розвитку в психології. На її думку, протидія цій тенденції неможлива без ретельної методологічної реконструкції категорії розвитку в психології [55, с. 23]. А. Шамне вважає, що система принципів психології розвитку, яке поєднує принцип розвитку, системності, суб'єктності, неперервності здатна змінити свою методологічну конфігурацію, в якому панували дихотомії соціально-біологічне, об'єкт-суб'єкт, каузальне-стохастичне [55]. Підтримуючи позицію автора міркуємо, що у разі переходу від синхронічного до діахронічного аналізу розвитку особистості домінування принципу історизму у цій методологічній системі стає очевидним, що надає дихотомії сталість-змінність провідного значення.

Пошук шляхів більш повного опису панорами історіогенезу особистості спрямовує у бік діахронного аналізу цих перетворень як психологів, так і істориків (Берк, В. Шкуратов, Б. Поршнев інші) [6; 57; 36]. При цьому вчені можуть сповідувати зовсім різне розуміння сутності історичного розвитку, пропонувати різні стратегії його

моделювання та способи обробки історичних даних, що не завжди є запорукою відкритого й зацікавленого діалогу представників цих наук.

Натомість у сучасній історичній соціології утвердилася низка методичних моделей аналізу історичного розвитку, що стали предметом жвавого обговорення. Прислухаємося до думки одного з лідерів історико-соціологічного пошуку Ч. Тіллі. Учений визначає чотири основні історико-соціологічні способи аналізу, які назвемо стратегіями наукового пошуку, як от: історичний соціальний критицизм, ідентифікація паттернів, розширення масштабів, аналіз процесів. Усі ці стратегії, зазначає вчений, є вже «визнаними, ефективними формами соціологічного аналізу, вони, проте, відрізняються за цілями, процедурами й результатами» [44, с. 96].

Для історичного соціального критицизму, що широко використовувався соціологами упродовж XIX ст, властиві «спроби знайти краще вирішення дилем часу та напрям розвитку людства шляхом постановки теперішнього в межі тривалих крупних соціальних процесів» [44, с. 96]. У межах першої стратегії мета має аксіологічну перспективу, оскільки йдеться про вивчення успіхів і невдач минулого та пошуку шляхів їхнього запобігання в майбутньому людства (К. Маркс, М. Вебер та інші).

Друга стратегія – «Ідентифікація патернів». Вона полягає в аналізі структур і ланцюгів історичних подій, що повторюються в часі і просторі, визначенні необхідних та достатніх умов цих повторень і встановлення їхньої послідовності. Вона базується на вивченні історії крупних агрегатів, приміром, фаз розвитку цивілізації (П. Сорокін) [41], або процесів у межах окремих країнах та регіонах, зокрема динаміки економічного росту (цикли Кондратьєва), секуляризації, росту населення тощо.

Третя стратегія – «Розширення масштабів» (score extension) апелює до аналізу історичних ситуацій. Вона послуговується низкою технік, моделей та узагальнень, що були створені для вивчення сучасного життя суспільства (використовується в історичній демографії, історії сім'ї).

Четверта стратегія «Аналіз процесів» орієнтована на перевірку впливу соціальних інтеракцій у часі і просторі. У її межах припускається, що просторово-часові зв'язки визначають соціальні процеси, оскільки останні відбуваються по-різному як функція їхнього часу й простору [44, с. 97]. У річищі четвертої стратегії перед ведуть дослідники глобалізації та урбанізації. Найвище оцінку

Ч. Тіллі дає останній стратегії. На його думку «з чотирьох різновидів історичної соціології аналіз процесів безпосередньо втягує соціологів у розуміння історії як історії, тобто вбудовування дій людей у просторі та часі» [44, с. 99]. Короткий опис згаданих стратегій свідчить, що всі вони можуть бути адаптовані для застосування у процесі діахронічного аналізу в психології.

У подальшому опрацюванні засад діахронічного аналізу ми будемо спираємося насамперед на соціологічну стратегію «Аналіз процесів». На цій основі окреслимо види діахронічного аналізу в соціальній історичній психології. За критерієм охоплення історичних періодів та епох виокремимо більш «масштабний» та «локальний» варіанти діахронічного аналізу, натомість за критерієм історичної дистанції (стосовно позиції дослідника) – «близький» та «віддалений» його варіант. В діахронії життєвого шляху аналізується культурно-історичний, історико-персонологічний розвиток особистості, що дозволяє виокремити вслід за С. Кримським варіанти «малого» та «великого» діахронічного аналізу часу життя поколінь [27; 28]. Перший зорієнтований на вивчення історії життя особистості в межах одного покоління, тобто «коротких» хвиль соціальних змін. Другий спрямований на психолого-історичну реконструкцію розвитку особистості в мережі історичних тривалостей, «довгих хвиль» змін міжпоколінних взаємодій. Загалом діахронічний аналіз в історичній психології спрямований на вивчення як історії життя особистості, так і людини в історії.

На основі аналізу шляхів «історіоризації» та методичних прийомів особистості в сучасній психології сформулюємо загальний погляд на зміст синхронічного та діахронічного аналізу. Міркуємо, що горизонтальний переріз історіогенезу переважає в межах синхронічного аналізу, де він представлений точково – як індивідуально-типологічна форма в межах соціальної ситуації розвитку. Тоді він фактично зводиться до соціогенезу особистості. Інакше кажучи, у синхронічному перерізі маркуємо дискретну мить історії в шерезі подій життя певного покоління, на тлі соціальної ситуації розвитку в межах онтогенетичної лінії розвитку.

Поперечне, синхронічне дослідження історичного розвитку особистості має на меті врахувати історичний контекст її розвитку, вплив ментальності тієї чи іншої епохи на особисту історію життя, що вказує на включення фрагменту «великого» діахронічного аналізу в контекст «малого» формату. Тому у більшості генетичних

студій принцип історизму реалізується головню на мікрорівні соціальної та культурної взаємодії, а в умовах глобалізації він почасти набуває рис аісторичності. У вузькому значенні він стосується того виміру історичності структури особистості, який типологічно представлений як соціокультурний аспект віку, а в індивідуально-типологічному аспекті – тип особистості, її типові риси чи неповторна історія життя особи. Це є прикладом діахронії в межах синхронного дослідження.

У діахронічному зрізі історіогенез особистості представлений полілінійною динамікою – підйомами, спадами, коловоротами. Нелінійність вертикального зрізу історіогенезу виявляється у сув'язі фігурацій культурних поведінкових формах (практик) в межах історичного процесу та їхніх конфігураціях (результатах). Тож діахронічний аналіз в психології за суттю своєю є фігуративною реконструктивною процедурою. Він опирається на уявлення про темпоральну гетерогенність (гетерохронність). Її слід вважати провідною характеристикою соціально-темпоральних, тобто історичних феноменів. У випадку психологічного аналізу макрочасу історії перед нами окреслюється особливий різновид гетерохронності розвитку особистості – діахронічний, який, на нашу думку, представлений циклічним, сталим (збалансованим) та прогресивним розвитком.

Вивчення закономірностей історіогенезу особистості, зокрема на рівні історії та культури побуту, життєдіяльності особистості та соціальних спільнот є метою діахронічного аналізу. Він дозволяє перейти від вивчення динаміки особистості у поєднанні основних її сторін та суперечностей до аналізу її розвитку в історичному часі, плин якого виявляється нелінійним і гетерохронним. Діахронічний аналіз орієнтований на принцип історизму та реляційності, оскільки історіогенез представлений континуальною сув'яззю його сторін в масштабі історичного простору та контексті соціальних практик.

Вслід за Н. Еліасом логіку сталості й змінності вбачаємо у плинні зв'язків (фігураціях) соціогенезу та персоногенезу, насамперед зміні поведінкових форм, їх результат – в конфігураціях сторін історіогенезу, а методіку дослідження – у фігуративному аналізі [20]. Фігурації Н. Еліас розглядає на рівні структури соціальних інститутів та манер поведінки, їх взаємовпливу. Тоді як соціально-психологічний погляд на процес фігурування, по-перше, має на меті розгледіти більш глибокі психологічні пласти динаміки розвитку

особистості, її поведінки на тлі історичних змін; по-друге, передбачає більш ретельне опрацювання репертуару сталих чи змінних поведінкових форм, варіантів соціальних змін, їхньої когерентності з психологічними. Означена когерентність має соціокультурний, історичний характер, оскільки є критерієм процесу історіогенезу особистості.

1.1.4 Принцип історизму та концепт «історіогенез особистості»

Принцип історизму стверджує примат діахронізму – розвиток особистості зумовлений плином історії, розвитком культури й цивілізації. При цьому особистість визначається суб'єктом історії. І хоча зазначені положення не викликають заперечень у психологів, у їхніх теоретичних та емпіричних шуканнях вони реалізуються лише частково, оскільки застосовуються переважно до соціальної сторони онтогенезу. З цього випливає, що в нашому пошуку принцип історизму потребує суттєвої методологічного доопрацювання з позицій соціальної та історичної психології, із застосуванням їхнього категоріального апарату та корпусу понять соціальної історії.

У широкому розумінні принцип історизму дозволяє поглянути на життєвий шлях окремої особистості у діалозі минулого та майбутнього. Оскільки він реалізується у масштабах довжелезного історичного ланцюга стосунків, то цей шлях має відкритий, незавершений характер (Т. Титаренко) [45]. Аналіз єдності принципів розвитку та історизму в душі синергетики додає їхньому синтезу нелінійних барв. Якщо принцип розвитку зародився в лоні еволюціонізму, то принцип історизму сягає своїм корінням філософського історизму. Втім, ці дві траєкторії аналізу розвитку в психології час від часу перехрещуються, завдячуючи один одному в науковому просуванні.

Грунтована розробка методології історичного розвитку та принципу історизму була здійснена засновником Одеської школи історичної психології І. Білявським. Вчений акцентує увагу на відмінностях філософського історизму та історизму у вузькому, конкретному розумінні. Для методології та методики психолого-історичних досліджень важливо враховувати те, що у вузькому значенні слова історизм – це втілення історичного дослідження, реалізація практичної функції історії в дослідженні суспільних явищ [5, с. 35]. Соціогенезу

психіки людини в історичному процесі І. Білявський слушно надає статус предмета історичної психології [5, с. 35].

І. Білявський проаналізував зміст принципу історизму у єдності з двома іншими, а саме: принципом єдності психіки і культури; принципом історико-психологічної генези особистості. Принцип історизму вчений обґрунтовує на основі низки положень. По-перше, він пов'язує розгляд психіка, рівня її організації з певним рівнем історичного розвитку. «При цьому історизм виступає як онтологічний простір, в якому здійснює свої вчинки людина» [5, с. 37]. По-друге, вищі прояви людської діяльності визначаються як результати соціалізації, яка є процесом засвоєння способів соціального існування, інакше – засвоєння культури [5, с. 38]. По-третє, йдеться про те, що між соціумом та психікою немає прямих лінійних залежностей, оскільки історизм представлений в контексті культури, яка розглядається як соціально-дієва сторона історично заданого способу людського існування [5, с. 90].

В наведених положеннях І. Білявський дає, на нашу думку, перший начерк концепту «історіогенез», зміст якого складає основу логіки принципу історизму. Спробуємо збагатити зазначені положення, які торкаються нелінійності цього типу розвитку, його «культуроємності», в аспекті соціально-психологічної динаміки. У сучасній психології проблема історіогенезу особистості розглядається швидше поза широким історичним процесом, проте у різних ракурсах прогресивного розвитку. Вони постають дотично до біологічної, гено-культурної еволюції (антропогенезу), у зв'язку з розвитком культури (культурогенезу знакових функцій зокрема), а також розвитку суспільства (соціогенезу) та самої історії особистості (персоногенезу). За І. Білявським у процесі психолого-історичного пошуку на рівні макроструктури історичного розвитку мають бути враховані наступні елементи, які складають ядро змісту «історіогенезу», а саме: а) «олюднена природа» як результат людської діяльності; б) людська діяльність, що спрямована на задоволення потреб; в) глобальні результати цієї діяльності, які ведуть до розвитку всіх матеріальних передумов людського існування; г) людська психіка як причина і результат цього розвитку [5, с. 41].

Студії історіогенезу особистості у сучасній психології в теоретичному та емпіричному аспектах спрямовані на вивчення швидше його окремих сторін чи їхнього поєднання. При цьому історичний розвиток особистості одні пов'язують з змінами у

структурі способу життя (Ю. Швалб) [56], ментальності (архаїчна, традиційна, сучасна) (В. Шкуратов) [57], інші – зі входженням у культуру (Г. Бал., І. Білявський) [3; 5], трансформаціями цінностей та мислення (примітивне й сучасне) (О. Старовойтенко) [42]. Останній поділ дозволяє говорити про своєрідність «людини історичної», її типологію. Як носій ментальності тої чи іншої епохи вона може володіти відмінним ресурсом не лише в плані стереотипності й унікальності, а архітектоніки особистості загалом.

Як вже зазначалося, в українських та зарубіжних студіях картина історичного розвитку особистості базується переважно на різних тлумаченнях трьох основних ліній еволюційного розвитку (антропогенезу, онтогенезу та історіогенезу). В межах першої згадаємо розвідки антропогенезу, тобто виникнення свідомості та адаптивних форм поведінки, які відзначаються значними успіхами, починаючи з фундаментальних праць Ч. Дарвіна й завершуючи знаними шуканнями на теренах еволюційної психології М. Данкбара та його школи [67]. Також привабливою в план вивчення колективної поведінки видається оригінальна соціально-психологічна теорія Б. Поршнева [36].

Натомість у своїх дослідженнях історіогенезу особистості І. Білявський, В. Роменець, І. Мейерсон [5; 37; 71] надають перевагу розрізненню ліній культуригенезу та персоногенезу, що визначає окремішність, чутливість культурного вектору історіогенезу особистості. Багата феноменологія цього зв'язку представлена у сферах наукової й художньої творчості, етики й мистецтва. Персоногенетична домінанта на тлі культури та історії набуває глибокого і яскравого розвитку у працях М. Гусельцевої [15], З. Карпенко [24], Т. Титаренко [46], О. Старовойтенко [42], Н. Чепелевої [54]. Найбільш плідно ці феномени розкривається в розвідках, в яких використовується психологічний та соціально-психологічний аналіз типів особистості в окремій культурі (доби Відродження чи постмодерну тощо).

Водночас розвідки історіогенетичного спрямування вбачають у цій лінії розвитку особистості різний зміст, а саме:

1) сукупність змін, що пов'язані зі структурою віку у певній соціальній ситуації розвитку (Л. Виготський);

2) історичний розвиток психічних функцій та творінь (І. Мейерсона, І. Білявський);

3) нужду як вихідну точку розвитку особистості, що має генеалогічну природу (С. Максименко);

4) домінування тих чи інших компонентів структури вчинку особистості в історії та культурі (В. Роменець, В. Татенко);

5) історичні трансформації особистості на засадах соціокультурного конструювання (Г. Герген, Т. Титаренко);

6) соціотипову поведінку в контексті ліній біогенезу, соціогенезу та персоногенезу (О. Асмолов);

7) розвиток культурного потенціалу індивідуальної особистості в історії (О. Старовойтенко).

Так, з метою реконструкції моделі культурного потенціалу індивідуальної особистості О. Старовойтенко простежує поєднання ліній культурогенезу «особистості» та «індивідуальності». Акцентуючи поведінкову складову розвитку особистості, О. Асмолов долучає до основних понять категоріального апарату психології особистості й історичної психології поняття «соціотипова поведінка» (поряд з поняттями «соціальний тип» та «соціальний характер»). На його думку, засобами соціотипової поведінки суб'єкти реалізують взірці поведінки і способи пізнання, що засвоєні в культурі, також вона виражає надсвідомі надіндивідуальні явища, що в ролі системи значень опредметнені в певній культурі у схемах поведінки і традиціях соціальних норм [2, с. 299–300].

Концептуалізація феномену історіогенезу особистості передбачає розмежування психосоціального та соціально-історичного типів розвитку, які представляють зміст його онтогенетичної та історіогенетичної ліній. Порівняння цих двох типів розвитку особистості показує, з одного боку, їхню причетність до психосоціальної проблеми; з другого боку – ортогональність. Психосоціальний розвиток розгортається у малій «діахронії», у форматі життєвого шляху окремої особистості. Соціогенез в його межах швидше протиставляється персоногенезу, а історичні події на цій осі виявляються «згорнутим додатковим контекстом», тобто компактизованим історичним часом.

Психосоціальний розвиток представляє неперервний розвиток особистості, її саморух у бік зростаючої суб'єктності з використанням ресурсу компактизованого історичного часу в межах життєвої дискретності. Натомість соціально-історичний тип розвитку особистості має свої особливості, що впливає з логіки історіогенезу.

Для аналізу історичного розвитку особистості в поперечного перерізі, де історія компактифікована до окремої соціальної ситуації, найбільш придатною видаються культурно-історична та персонологічна методології та їхні тезауруси. На мікрорівні соціальної взаємодії історичність за Л. Виготським втілюється в соціальній ситуації розвитку, що складає умову розвитку вищих психічних функцій за системною логікою та яка фіксує унікальність цих умов. Концепт «соціальна ситуація розвитку» трактується як мінливо-діалогічна взаємодія переважно у просторі Я-Ти, тобто поступальна та індивідуалізована на мікрорівні. У вимірах мікомасштабів історичного процесу в житті окремої людини історіогенез особистості характеризується безперервністю, дискретністю й нерівномірністю. Проте в сучасних генетичних студіях аналіз розвитку особистості в термінах саморуху й багато лінійності розвитку доповнюється уявленнями про його просторову гетерогенність та темпоральну гетерохронність. Ідеться про розвиток як гетерогенний зв'язок та взаємодію низки складних систем психіки, що еволюціонують одночасно. З позицій теорії динамічних систем розвиток нагадує мережу ниток, які розгалужуються в різних напрямках. Кожен з них охоплює область якоїсь навички (моторної, когнітивної, соціальної), де в цих областях можуть відбуватися як неперервні, так і стадіальні зміни. Тому темпоральною «єдинцею» історіогенезу, його хронотопічною «клітинкою» виступає реалізація міжпоколінних зв'язків, що має історичний характер.

Водночас принцип історизму в його сучасному трактуванні не враховує низку контекстуальних характеристик історіогенезу особистості, тобто зв'язків, що мають як системне, так і міжсистемне походження. Останнє стає помітним під час застосування діахронічного аналізу в історичному контексті. Не секрет, що його гносеологічні «лакуни» стосуються насамперед процесів історичного розвитку соціальних систем та особистості у їхній складних взаємозв'язках. Звідси потреба звернутися до такої глобальної категорії як «історичний процес», яка, з огляду на сучасні успіхи в царині нової соціальної історії та історії повсякденності, здатна розкрити свої психологічні грані.

У справі вивчення закономірностей історіогенезу особистості з врахуванням макромасштабів історичного процесу більш привабливою все ще виглядає міждисциплінарні стратегія пошуку.

Поважне теоретичне опертя для розуміння закономірностей цього виду розвитку особистості слід шукати на теренах історичної компаративістики. Йдеться про положення низки теорій цивілізаційного розвитку – стадіальних (Г. Ленські, П. Сорокін) [70; 41], циклічних (О. Шпенглер, Дж. Тойнбі) [58; 48], макроісторичної (Ф. Бродель) [7], фігуративної (Н. Еліас) [20]. Теорії історичного розвитку цивілізацій по-різному трактують розвиток поведінки не лише видатних діячів історії (полководців, політиків), а й звичайних людей у зв'язку з характером та типом культури.

Концетуалізація феномен історіогенезу передбачає також «історіоризацію» тезаурусу, який розкриває його зміст. Найперше уточнення й психологічного збагачення потребує зміст загальних категорій гуманітарної науки, які водночас є концептами історичної психології. Про значення цього виду методологування говорив у своїх творах І. Білявський. Це ж стосується фундаментальних категорій й концептів – «історія», «культура», «цивілізація» та інші. Ми приймаємо думку українського філософа С. Кримського, який трактує історію як «процесуально-часове розкриття людської присутності у світі». [27, с. 212]. На думку вченого «історія – це зміна станів суспільства в загальних структурах темпоральності, що характеризують зрушення в долях, способах життєдіяльності народів та їх цінностях з боку збагачення загального досвіду» [27].

Значний внесок в розбудову категоріального апарату сучасної історичної психології зробив український психолог Г. Бал. У процесі розробки інтегрально-особистісного підходу, який має історичний та культурний вектори Г. Балом і В. Медінцевим були істотно переосмислено і збагачено зміст таких фундаментальних категорій як «особистість» та «культура». Автори схиляються до думки, що особистість є інтегральною якістю особи, що є своєрідним модусом культури. Тоді як призначення культури – забезпечити репродуктивно-нормативну та діалогово-творчу функції людських індивідів, спільнот та людства загалом [4].

У широкому соціально-психологічному розумінні, тобто в сенсі історичного розвитку особистості на тлі цивілізаційної макродинаміки, принцип історизму розкриває складну логіку системних та між системних зв'язків в мережі соціокультурного простору та історичного часу. Відтак на макрорівні діахронічного аналізу історіогенезу особистості в контексті міжгрупової взаємодії подальшого уточнення потребують взаємозв'язок таких категорії –

соціогенез та персоногенез, культурогенез та суб'єктогенез. Звідси випливає, що оновлення змісту принципу історизму та концептуалізація поняття «історіогенез» в межах психолого-історичних розвідок, що мають соціально-психологічну спрямованість передбачає, по-перше, уточнення та розширення мережі історико-психологічних понять та концептів; по-друге, зміну уявлення про сутність історичного розвитку особистості як лише лінійного в своїй неперервності чи завше циклічного. У свою чергу діахронічний аналіз є інструментом реалізації принципу історизму, оскільки історіогенез представлений континуальною сув'яззю його сторін в масштабі історичного простору та контексті соціальних практик. Ці положення не суперечать сучасним поглядам на синергетику соціальних та психічних систем, основою організації яких більшість авторів вбачають топологічні та темпоральні характеристики.

Висновки

Сучасному розумінню сутності історіогенезу особистості властиве розмаїття, що є відображенням трактування принципу історизму. Воно виходить далеко за меж соціально-психологічного розуміння, що й зумовлює труднощі його концептуалізації на цьому терені. Розробці методологічних засад вивчення проблем історіогенезу особистості в соціальній психології передбачає не лише уточнення цього поняття, а й збагачення змісту принципу історизму. Концептуалізація феномену «історіогенез» особистості в контексті вимірів історичного процесу дозволяє перейти до обґрунтування інструментів історіогенетичного аналізу – синхронічного та діахронічного його різновидів.

Подальше опрацювання методичних можливостей діахронічного аналізу та його підвидів у справі психолого-історичної реконструкції ментальності, емоцій та поведінки різних історичних епох дозволяє виявити його основний фокус – вивчення сталих, регулярних практик в історичному часі. Їх хронологічно неперервною соціально-психологічною одиницею постає феномен міжпоколінної взаємодії. Її приймаємо за основну «одиницю» історіогенетичного аналізу особистості.

Відтак, діахронічний аналіз розвитку особистості належать до предметного поля соціально-історичної психології. Він підпорядковуються її категоріальному ладу, герменевтичній

методології, історико-реконструктивному методу. Тут домінує категорія «історичний процес» на противагу «соціально-економічній формації», уявлення про сталий розвиток на противагу абсолютизації прогресу, неперервність та дискретність історичного розвитку на противагу боротьбі протилежностей.

На основі здійсненого психолого-історичного аналізу сформулюємо зміст концепту «історіогенез особистості» – це поступальна лінія історичного розвитку особистості, яка має нелінійний (еволюційний й циклічний). Її змістом є соціально-історичний розвиток особистості, який реалізується на основі фігурації основних сторін історіогенезу, де темпоральною одиницею виступає міжпоколінна взаємодія, а топологічною – соціальна стабільна поведінка особистості. Основне завданням діахронічного аналізу в нашому дослідженні полягає в переході від лінійного до нелінійного аналізу сталості-змінності історичного розвитку особистості, насамперед у контексті домінування таких сторін цього процесу як соціогенез та культурогенез. Оновлення їхніх конфігурацій виявляються в соціальних змінах в рамках множинного соціального часу та культурних фігураціях стабільних форм поведінки особистості.

Розробка соціально-психологічної методології вивчення історіогенезу особистості шляхом збагачення змісту психолого-історичних принципів, окреслення нових концептів та методів психолого-історичного аналізу є важливим завданням соціально-історичної психології – нової області наукового пошуку на межі соціальної та історичної психології. Вона дозволяє розглянути соціально-психологічну реальність крізь призму її занурення у більш широкий історичний контекст. Йдеться про «вловлювання» за допомогою її інструментів довгих темпоральних змін, стабільних форм існування особистості в соціальній спільноті в масштабах «спокійних» епох та перехідних історичних періодів. Предметом її пошуку стає з'ясування закономірностей історичного, соціального, екологічного, психічного розвитку в їхній коеволюції.

Список використаних джерел:

1. Анцыферова Л.И. Психология повседневности: жизненный мир личности и «техники» ее бытия. *Психологический журнал*. 1993. № 2. С. 3 – 16.

2. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития личности М.: Смысл, Издательский центр «Академия», 2007. 528 с.

3. Балл Г.О. О категории «личность» в исторической психологии. *Историческая психология: истоки и современное состояние*: монография; автор. кол.; под. научн. ред. И.Н. Коваля, В.И. Подшивалкиной, О.В. Яремчук. Одесса: Одесск. нац. ун-т, 2012. С. 48 – 53.

4. Балл Г., Медінцев В. Особистість як індивідуальний модус культури і як інтегральна якість особистості. *Горизонти освіти*. 2011. № 31. С. 7-14.

5. Белявский И. Г. Введение в историческую психологию. Одесса, 2002. 448 с.

6. Берк П. Історія подій і відродження нарративу *Нові підходи до історіописання* / за ред. Пітера Берка; [пер. з англ.]. К.: Ніка-Центр, 2013. С. 327 – 344. (Серія «Ідеї та Історії»; Вип. 5).

7. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. Том 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе; [пер. з фр. Г. Філіпчук.] К.: Основи. 1995. 543 с.

8. Васютинський В. Категорія «колективний суб'єкт» у феноменологічному дискурсі інтерсуб'єктної взаємодії. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: 36. статей. 2005. Вип. 12 (15). С. 23 – 37.

9. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика; [пер. з нім. Олександр Погорілий]. К.: Основи, 1998. 534 с.

10. Выготский Л.С. Проблемы сознания. *Собрание сочинений*: В 6-ти т. Т.1. Вопросы теории и истории психологии ; под ред. А.Р. Лурия, М.Г. Ярошевского. М.: Педагогика, 1982. С. 156 – 167.

11. Выготский Л.С. Лурия А.Р. Этюды по истории поведения: Обезьяна. Примитив. Ребенок. М.: Педагогика-Пресс, 1993. 224 с.

12. Власова О.І., Ващенко І.В., Данилюк І.В., Щербина В.Л. Досвід міждисциплінарного дослідження цілісності особистості в контексті соціальних змін. *Психологія і особистість* 2016. № 2. Ч. 1. С. 116–127.

13. Вундт В. Проблемы психологии народов. *Преступная толпа*. М.: Институт психологии РАН, Издательство «КСП+», 1999. С. 197 – 308.

14. Гоян І.М. Історико-філософська рефлексія психологізму: на перетині філософії і психології: монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2011. 360 с.

15. Гусельцева М.С. Психологическое знание и культурно-историческая эпистемология. *Вопросы психологии*. 2011. № 3. С. 3 – 16.

16. Данилюк І. Етнічна психологія як галузь наукового знання : історико-теоретичний вимір: монографія. К.: «САММІТ-КНИГА», 2010. 432 с.

17. Демоз Л. Психоистория. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. 12 с.

18. Джерджен Г. Дж. Социальная психология как история // Социальная психология : саморефлексия маргинальности; Хрестоматия / РАН ИНИОН. ред. сост. Е.В. Якимова. М.: ИНИОН, 1995. С. 23 – 50.

19. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії; [пер. з фр. Г. Філіпчук та Зої Борисюк]. К.: Юніверс, 2002. 424 с.

20. Еліас Н. Процес цивілізаційно Соціогенетичні та психогенетичні дослідження. Київ, Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 669 с.

21. Эриксон Э.Г. Детство и общество; [пер. с англ.]. СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. 592 с.

22. Жане П. Психологическая эволюция личности; [пер. с англ. Н.Ю. Федуниной]. М.: Академический проект, 2010. 399 с.

23. Зливков В.Л. Ідентичність та автентичність особистості в контексті цивілізаційних викликів сучасності. *Особистість у розвитку: теорія і практика: монографія*/ за ред. С.Д. Максименка, В.Л. Зливкова, С.Б. Кузікової. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. С. 165–186.

24. Карпенко З. Аксиологічна психологія особистості: монографія. 2-ге вид. перероб., доповн. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2018. 720 с.

25. Костюк Г.С. Избранные психологические труды. М.: Педагогика, 1988. 304 с.

26. Коул М. Переплетение филогентической и культурной истории в онтогенезе. *Культурно-историческая психология*. 2007. № 3. С. 3-16.

27. Кримський С. Запити філософських смислів. К.: Вид. ПАПАНА, 2003. 239 с.

28. Кримський С. Під сигнатурою Софії. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367 с.
29. Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект: монографія. Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2001. 264 с.
30. Лебон Г. Психология масс и народов; [пер. с франц.]. Челябинск: Социум, 2010. 379 с.
31. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
32. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія. К.: Фенікс, 2013. 540 с.
33. Московичи С. Социальные представления: исторический взгляд. *Психологический журнал*. 1995. № 1. С. 3 –18.; 1995 № 2. С. 3 – 14.
34. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, А.А. Дем'янюк; За ред. Л.І. Шевченко. К.: Арій, 2008. 672 с.
35. Палмер Дж., Палмер Л. Эволюционная психология. Секреты поведения Homo sapiens; пер. А. Кулаков, С. Рысев. М.: Прайм Еврознак, 2007. 384 с.
36. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история. М.: Наука, 1979. 231 с.
37. Роменець В. А. Історія психології Стародавнього світу та Середніх віків. Київ: Головне вид-во вид-го об'єд. «Вища школа», 1983. 415 с.
38. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. В 2 т. Т. 1. М.: Педагогика, 1989. 488 с.
39. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. СПб.: Питер, 2003. 512 с.
40. Слюсаревський М.М. Методологічний простір побудови і критерії оцінювання соціально-психологічних теорій // Історіографічні та методологічні координати теорій соціальної психології : монографія /М. М. Слюсаревський, В.В. Жовтянська, М.М. Скорик, Н.В. Хазратова та ін.; за ред М.М. Слюсаревського; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. С. 255-297.
41. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика; [пер. с англ., вст. Статья и комментарии В.В. Сапова]. М.: Астрель, 2006. 1176 с.

42. Старовойтенко Е.Б. Культурная психология личности: монография. М.: Академический Проект: Гаудеамус, 2007. 310 с.
43. Тард Г. Законы подражания: Пер. с фр. М.: Академический проект, 2011. 304 с.
44. Тилли Ч. Историческая социология. *Социологические исследования*. 2009. № 5. С. 95 – 101.
45. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості: Навч. посібник К.: Каравела, 2013. 372 с.
46. Титаренко Т.М. Нариси до соціально-психологічної теорії особистісного життєконструювання. *Збірник наукових статей Київського міжнародного університету і інституту соціальної та політичної психології НАПН України*. Серія: «Психологічні науки: проблеми, здобутки». Випуск 5. К.: КиМу, 2014. С. 172 – 186.
47. Толстых А. В. Опыт конкретно-исторической психологии личности. Вступ. статья Ф.Т. Михайлова. СПб.: «Алетейа», 2000. 288 с.
48. Тойнби А.Дж. Постыжение истории; [пер. с англ.]; сост. Огурцов А.П.; Вступ. Ст. Уколовой В.И.; М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
49. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство; [пер. з нім.]. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 262 с.
50. Уорд Л. Психические факторы цивилизации. СПб.: Питер, 2002. 352 с.
51. Фрезер Дж. Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии. Пер. с англ. М.К. Рыклина. М.: Колибри, Азбука-Аттикус, 2020. 976 с.
52. Фрейд З. Тотем и табу; [пер. с нем. М.В. Вульфа]. СПб.: Издательская Группа «Азбука-классика», 2010. 256 с.
53. Фромм Э. Из плена иллюзий. Как я столкнулся с Марксом и Фрейдом. *Душа человека*: [пер. Т.В. Панфиловой]. М.: Республика, 1992. С. 299 – 374.
54. Чепелева Н.В. Наративне конструювання ідентичності особистості / монографія // Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості; за ред. Н.В. Чепелевої. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. С. 25 – 36.
55. Шамне А. Інтерпретація категорії розвитку у сучасній психології. *Психологія особистості*. 2017. № 1. С. 22 – 30.
56. Швалб Ю. М. Еволюційна метафора у психологічній структурі способу життя. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*.

Київ; Ніжин: ПП Лисенко, 2018. Том VII. Екологічна психологія. Вип. 45. С. 317 – 333.

57. Шкуратов В.А. Новая историческая психология: монография; Ростов-на-Дону, Из-во ЮФУ, 2004. 208 с.

58. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность; [Пер. с нем., вступ. ст. и прим. К.А. Свасьяна.] М.: Мысль, 1993. 663 с.

59. Штомпка П. Социология социальных изменений; пер. с англ. М.: Аспект Пресс, 1996. 416 с.

60. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / Переклала з нім. Каитерина Котюк; наук ред українського видання Олег Фешовець. Львів: Видавництво «Астролябія», 2018. 608 с.

61. Яремчук О.В. Феномен ремифологизации в культурно-историческом пространстве : наррадика и мифотворчество // Историческая психология: истоки и современное состояние: монография; автор. кол.; под. научн. ред.. И.Н. Ковалья, В.И. Подшивалкиной, О.В. Яремчук. Одесса: Одесск. нац. ун-т, 2012. С. 125 – 143.

62. Ясперс К. Смысл и назначение истории; пер. с нем. М.: Политиздат, 1991. 527 с.

63. Alexander J. C. Cultural Pragmatics: social performance between ritual and strategy. *Social Performance: Symbolic, Action, Cultural Pragmatics and Ritual* / Ed. by Jeffrey C. Alexander, Bernhard Giesen, Jason L. Mast. Cambridge: Cambridge Universitet Press, 2006. pp. 29 – 90.

64. Arjomand S.-A. Theory and the Changing World. Mass Democracy, Development, Modernization and Globalization. *International Sociology*. 2004. № 3. P. 299 – 353.

65. Baltes P.B. Theoretical proposition of life-span developmental psychology. On the dynamics between growth and decline. *Developmental Psychology* 1987. №23. pp. 611–626.

66. Bauman Z. From Pilgrim to Tourist – or a short History of Identity. *Questions of Cultural Identity* S. Hall, P. Du Gay (Eds). London, 1996. P. 18-35.

67. Dunbar R. The Social Brain: Mind, Language, and Society in Evolutionary Perspective. *Review of Anthropology*. 2003. No. 32. pp. 163–181.

68. Gergen K.J. Social Construction in Context. London, SAGE Publications, 2001. 223 p.

69. Erikson E.H. Ontogeny of Ritualization in man. *Philosophical Transactions of the Royal Society*; Series B. Biological Sciences. Vol. 251.

No 772. A Discussion on Ritualization of Behaviour in Animals and Man (Dec. 29. 1966). pp. 337 – 341.

70. Lenski G. E. Ecological-Evolutionary Theory: Principles and Applications. Paradigm Publishers, 2005. 304 p.

71. Meyerson I. Les fonctions psychologiques et oeuvres. Paris, Albin Michel, 2014. 304 p.

72. Tajfel H. Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychologi ; with Foreword by J. Bruner. Cambridge University Press, 1981.